International Journal of Sanskrit Research

अनन्ता

ISSN: 2394-7519
IJSR 2017; 3(4): 15-18
© 2017 IJSR
www.anantaajournal.com
Received: 05-07-2017
Accepted: 06-08-2017

Soumya Ranjan Mohapatra
Research Scholar, Sahitya,
Rashtriya Sanskrit Vidyapeetha,
Tirupati, Andhra Pradesh, India

Correspondence
Soumya Ranjan Mohapatra
Research Scholar, Sahitya,
Rashtriya Sanskrit Vidyapeetha,
Tirupati, Andhra Pradesh, India

थाईदेशस्य संस्कृतशिलालेखानां काव्यसौन्दर्यम्

Soumya Ranjan Mohapatra

प्रस्तावना

"भारतस्य प्रतिष्ठे द्वे संस्कृतं संस्कृतिस्तथा" इति इयं प्रसिद्धा उक्तिः सर्वथा अन्वर्था । न केवलं भारतस्य अपि तु थाईदेशस्यापि संस्कृतेः मञ्जुषामुद्धाटयितु संस्कृमेव कुञ्चिकायते ।

थाईदेशे उपलब्धमानशिलालेखानां अध्ययनेन तद्देशीयानां कविनां, प्रजापालकानां, प्रजानां च परस्परसम्बन्धः, आचारव्यहारादयश्च विज्ञायन्ते । एवमिदं तद्देशस्य संस्कृतिमवगन्तुं संस्कृतभाषायाश्च विश्वव्यापतां सोपष्टम्भयितुं च उपकरोति ।

अधुनातनसमाजे दक्षिणपूर्वेसियादेशेषु थाईदेशः विशेशरूपेण दृष्टिपथमायाति । अस्य देशस्य चतुर्दिक्षु प्राच्यां काम्बोजदेशः, दक्षिणे मलयदेशः, प्रतिच्यां ब्रह्मदेशः, उदिच्यां चीनदेशाश्च विभ्राजन्ते । अस्यदेशस्य जनाः वर्णैः कृष्णाः इति हेतोः देशस्यास्य नाम श्यामदेशः इति प्रसिद्धिर्गता । कालान्तरे थाईजातीयाः जनाः अत्र निवसन्ति इति कृत्वा देशस्यास्य संज्ञा थाईदेश इति स्वीकृता । थाईजाति पुराचीनदेशस्य दक्षिणभूभागे न्यवसत् ।देशस्यास्य कृते थाई इति नामकरणं प्रायशः 3500 वर्षेभ्यः प्राक् प्रारब्धम् इति ऐतिहासिकानां मतम् । आचार्याः सत्यव्रतशास्त्रीमहोदयाः स्वीय थाईदेशविलासकाव्यस्य एकषष्ठीतमपद्ये देशस्यास्य लक्षणमित्थं विज्ञापयन्ति –

> धर्मोराष्ट्रं च राजा च चतुर्थी संस्कृतिस्तथा ।
> एतद् चतुर्विधं प्राहुः थाईदेशस्य लक्षणम् ।। थाईदेशविलासः – 61

थाईदेशे भारतीयपरम्परा वहुविधः संक्रान्ताः । अस्य देशस्य कैश्चिद्विद्भिः भारतेन थाईदेशस्य सम्बन्धः विचारितः, तेषु आचार्यः बुद्धदासभिक्षुः, कुकप्रभृतयः प्रमुखस्थानमावहन्ति । आचार्यः बुद्धदासभिक्षुः कथयति – "You may ask-- who brought culitre to Thailand ? The answer again is "The Indians". Indian culture came to be the basis of Thai culture. In other words, the culture of Thailand has the culture of India as its mother. "Sanskrit in Thailand. page.no-12."

तात्कालीकभारतीयैतिहासे मौर्यवंशसम्राज प्रियदर्शिनोऽन्नशोकस्य धर्मलिपयः अभिलेखवाङ्मये प्रथमा भवन्ति।असौ हि मौर्यसम्राट् स्व कीर्त्तिध्वजैवसमग्रे राज्ये शिलालेखाः लेखास्तम्भाश्च प्रत्यन्तप्रदेशेषु प्रतिष्ठापयामास । येन वहिस्थः राजानः तस्य राज्यस्य सीम्नः परिच्छेत्तुं भीतभीताः भविष्यन्ति । राजा अशोकस्यास्य इमे लेखाः नान गिरिषूत्कीर्णाः । इमा धर्मलिपयः प्राकृतवाचा तथा ब्राह्मीलिप्यां च भवन्ति। समग्रे राज्ये नृपशासनानि प्रसारयितुं धर्मीयभावनाजागरयितुं तथा तद्विहितानि सर्वजनहितानि कृत्यानि च उपवर्णयितुं इमे लेखाः निबद्धाः । इमे लेखाः नीतयश्च समेषां गोचरीभवेत् इति हेतोः शिलाखण्डेषु एवं गिरिप्रस्तरेषु उत्कीर्णाऽसन्।

इमे न तु केवलं राजनीतिविषयकः अपितु धार्मिकसांस्कृतिकविषयानां प्रतिपादनं कुर्वन् कलाभास्कर्यादीनां सौष्ठवं प्रतिपादयन्ति ।अशोकाद् उर्ध्वं तद् ग्रथितं विततं साम्राज्यं सपदि नैकधा व्यभिद्यत । तेषु तेषु भूभागेषु ते ते शासकाः तत् तत् स्थानेषु लेखाः उत्कीर्णयामासु । शुङ्ग-आन्ध्र-काण्व-कुषाण-वैश्यानां-क्षत्रपाणां च अभिलेखाः अधुना प्राकाश्यमागता ।

गुप्तकाले अभिलेखाः विविधा वाचा विरचिता सन् गीर्वाणवागैव उत्कीर्णमासन्। ऐतिहासिकानां मते भारतवर्षे प्रियदर्शीअशोकस्य शासनादारभ्य शिलालेखानां प्रसारः सञ्जातम्। प्रायेण शासितारः एव स्वीयान् उच्चावचानि वृतानि प्रख्यापयितुं लेखान् शिलाखण्डेषु वा नाना स्थानेषु भिन्नरीत्या उदलेखयन् । एतेषां शिलालेखानां लेखनं वा टङ्कणं तदानिं राजपारिषदवर्गैस्थिताः राजकवयः कृतवन्तः । तत्र यः शब्दप्रयोगः, छन्दोबद्धकाव्यरचनाशैली, नानाऽलङ्काराणां प्रत्यक्ष परोक्षेण च प्रयोगः वर्तते तत्सर्वं तेषां कविनां विद्वत्प्रतिभायाः प्रमाणं प्रमाणयति । कदाचित् तेषु क्वचित् शब्दशास्त्रस्य स्खलितान्युपल्भ्यन्ते, इतरत्र दोषा अपि काव्यं दुष्यन्ति, परन्तु सन्ति तत्र काचित् प्रशस्तयः या तेषां शिलालेखानां विलक्षणकाव्यसौन्दर्यं प्रतिपादयन्ति । अतः तेषां आविष्करणेन पठनेन अनुसंन्धानेन च तद्वतं चमत्कारीकरमणीयतां लोके प्रसिद्धिं प्रसिद्धिं गमिष्यति ।

एतत्सत्यं यत् भारतीयपरम्पराकौशलञ्चानुसृत्य तत्कालीन समाजे भारतेतरदेशेषु राजानः स्व स्व विजयप्रशस्ति, शासननीतयः, धार्मिकसंवादाः, सांस्कृतिकपरम्पराणां विषये संसूची । अत्र भारतीयस्मृतिशास्त्राचार्यस्य महर्षिमनोः वाक्यं यथार्थं परिलक्ष्यते यत् –

एतद्देश प्रसूतस्य सकाशादग्रजन्मनः ।
स्वं स्वं चरित्र शिक्षेरन् पृथीव्यां सर्वमानवाः ।। मनु.सं – 1/1

प्रसङ्गेऽस्मिन् विंशतिशताब्देः विदूषाणां कुलोज्वलहिरकसदृशाः, नानाशास्त्रनदीषु निष्णाताः, भारतीयसर्वकारेण पद्मभूषणविरुदभाजाः, ज्ञानीनां सेव्यसेव्याः, ज्ञानपीठेति विरूदाङ्किताः, संस्कृतसंस्कृतेः सेवकाः, भगवति वाग्देव्याः वरदपुत्राः, आचार्यस्तव्रतशास्त्रीमहोदयेन प्रणीत Sanskrit Inscriptions of Thailand इति ग्रन्थे ग्रथितानां थाईदेशस्य संस्कृतशिलालेखामधिकृत्य “थाईदेशस्य संस्कृतशिलालेखानां काव्यसौन्दर्यम् ” इति लघु प्रबन्धोऽयं प्रस्तुयते । थाईदेशनिवास काले आचार्याः सम्पूर्णं थाईदेशं भ्रमित्वा तत्रत्यः लिप्यन्तरं संस्कृतभाषोपनिबद्धाः अप्रकाशितशिलालेखानां संग्रहणं कृत्वा तेषां आविष्करणं परिष्करणं प्रकाशनं च 2015 तमे संवत्सरे प्रप्रथमतया अकार्षुः । ग्रन्थेऽस्मिन् पञ्चसप्तति (75) शिलालेखाः तैः सङ्कलितम् वर्तते एवं तेषां संस्कृतछायारपि प्रतिपादितम् ।

तेषां शिलालेखानां काव्यशास्त्रीय अध्ययनेन तद्देशीयकविनां काव्यनिर्माणशैली, काव्येषु तेषां अर्थगाम्भिर्यशब्दप्रयोगपटुता, छन्दालङ्काराणां विनिवेशनम् इत्यादिनां ज्ञानं भविष्यति । तथैव भारतीयकविनां प्रभावः तेषामुपरि कथमासीत् इत्यपि ज्ञातुं शक्नुमः येन भारतीयसंस्कृतसंस्कृते विश्वव्यापकतां दृढिभूतः भविष्यति । तेषां कविनां काव्यनिर्माणशैल्यां भारतीयकविनां प्रभावः सर्वदा दृश्यते । दिङ् मात्रमुदाह्रियते यथा –

शिवो जयत्युन्मनयैकधामा तदेवकद्य शिखयेव वह्निः ।
मना (नः ?) स्थितो नैकभावोर्म्मिमाली कल्लोलवचञ्चद्विधुविम्बतुल्यः ।।
(Suan Phak Kat Palace Inscription – 1)

प्रारिप्सितस्य ग्रन्थस्य भवतु वा कार्यस्य निर्विघ्नपरिसमाप्त्यर्थं कर्ता समुचितस्वेष्टदेवतां स्मरति नन्दति च । तत्र कविः आशीर्वादनमस्कारवस्तुनिर्देशात्मकेषु त्रिविधमङ्गलाचरणेषु स्वेच्छया मङ्गलमाचरति। अत्र कविना नमस्क्रियात्मकमङ्गलमाचरितम्, श्लोकेऽस्मिन् जयत्यर्थे नमस्कारः आक्षिपते। श्लोकस्यास्य अयं भावः यत्, यथा बह्नेः साकं दीप्तशिखायाः संयोगं वर्तते तद्वत् यः भगवान् चन्द्रशेखरः शिवः भगवती उमायाः साकं स्थित्वा सम्पूर्णजगदिदं धरति स एव अस्माकं मनसि उर्मैव वुद्धेः विकाशं करोतु तथा चन्द्रांशुतुल्य शुद्धभावानां परिप्रकाशं करोतु । अतः स एव शिवः जयतु इति अर्थः ।

श्लोकेऽस्मिन् “जयत्युन्मनयैकधामा” इत्यऽस्मिन् पदे श्रुत्यानुप्रासः ध्वन्यते तथैव अत्र उपजातिछन्दस्य लक्षणं सम्पूर्णं लक्षितो भवति ।

किञ्च थाईकवयोऽपि महाकविकालिदासस्य काव्येषु प्रभावितोभूत्वा तस्य काव्यशैलिमनुसृतवन्तः इति ज्ञायते, महाकविकालिदासस्य रघुवंशमहाकाव्यः तैः अपठमिति सप्रमाणं वक्तुमपि शक्नुमः यथा च –

नमो (ऽ) स्तु शव्द (ब्द) देहाय शव्दा (ब्दा) तीताय शम्भवे ।
स्वर्गापवर्गन्ददतो व्र (ब्र) ह्मणो (ह्मणो)............।। इति
Muang Sema Inscription – 1

प्रतितिपादितोऽयं श्लोकः थाईदेशस्य प्राचीनराच्छनगरसीमान्तःप्रदेशे मुआङ्गसीमा- शिलालेखात्प्राप्तः । शिलालेखोऽयं संस्कृभाषोपनिबद्धाः परन्तु खेमरलिप्यां टङ्कितं वर्तते । श्लोकोऽयं शिलालेखस्यास्य मङ्गलपद्यं भवति । श्लोकेऽस्मिन् कविः शङ्करं स्तौति । कविः वदति यः सृष्टिस्थितिप्रलयस्य कारणः भूत्वा स्वर्गापवर्गादि स्वभक्तान् प्रयच्छति तं शब्दातीतं शब्दस्वरूपं शङ्करमहं स्तौमि नमस्करोमीत्यर्थः ।

श्लोकस्यास्य पठनेन ज्ञायते यत् महाकविकालिदासस्य रघुवंशमहाकाव्यस्य मङ्गलपद्यस्य सम्बादसरूपं श्लोकोऽयं भवति ।यथा च

वागर्थाविव सम्पृक्तौ वागर्था प्रतिपत्तये ।
जगतः पितरौ वन्दे पार्वतीपरमेश्वरौ ।। र.वं – १/१

यथा अत्र कालिदासः शब्दार्थस्वरूपं पार्वतीपरमेश्वरं अभिवन्दति तथैव तत्र तस्यानुकरणं कृत्वा कश्चन कविः शब्दार्थस्वरूपं परमेश्वरं शिवं स्तौति इति । भारतीयमहाकवयः यथा काव्यादिरचनेन सिद्धहस्ताः तथा स्वकीय काव्यादिषु नावीन्य प्रतिपादयितुं प्रयत्नशीलाः भवन्ति तथैव थाईकवयरपि स्ककीयान् काव्यादीन् विरचयन्ति । यथा –

नमो विमलवा (बा) लेन्दुलेखादीप्तजता (टा) जिते ।
जनिताम्वु (म्बु) जयोण्य (न्य) व्ज (ब्ज) नेत्रछत्राय सम्भवे ।।
हरये हृतदैत्येन्द्र हृष्टिदेहाय शक्तिभिः ।
हरायेव हृतोर्व्यादिसर्ग्गसन्ततयेन नमः ।। Aup Muang Inscription - 1-4

अत्र कवेराशयः यत्, यस्य परमेश्वरस्य भगवतः शिवस्य अङ्गभूतः सम्पूर्णजगदिदम्, यस्य जटायां सौन्दर्यपरिपूर्णा बालेन्दु देदीप्यते, यस्य नेत्र द्वयं भक्तान् त्राययन् प्रस्फूटितकमलस्य भ्रान्तिमुत्पादयति तं परमेश्वरं शिवम् अहं नौमि ।

एवमेव अपरेऽस्मिन् श्लोके कविः हरिहरयोः ऐक्यं प्रतिपाद्य याभ्यां विना पृथिव्यां जीवानां स्थितिरपि नास्ति तथा ये पृथिव्यां शान्त्यर्थं विभिन्नरूपं धृत्वा शिवस्य शक्तिभिः दैत्यानां विनाशः कृतवन्तौ तं हरिहरं वन्दति । अनेन कविः हरिहरयोः एक्यं प्रतिपाद्य समग्रसंसारः तयोः आशीषेन गच्छति इति व्यञ्जनया प्रतिपादयति ।

श्लोकेऽस्मिन् असकृत् हकारस्य प्रयोगे अत्र अनुप्रासालङ्कारः व्यज्यते । तद्वत् भगवतः शिवस्योपरि भक्तेः आनन्त्यात् भक्तिरसः ध्वन्यते । प्रत्येकऽस्मिन् पादे अष्टाक्षराणि भवन्ति तथा च अत्र अनुष्टुप् छन्दसः पूर्ण लक्षणं सङ्गच्छति ।
अपरमुदाहरणं यथा –

शशास शास्त्रददर्श यस्त्रिवर्ग्गा (वा) पत्ये (त्तये) प्रजाः ।
संस्कारहेतवस्त्वासां केवलं गुरवो मताः ।। मुआङ्ग् सीमा शिलालेखः - १२

अर्थात्, राजा रजेन्द्रवर्मणः प्राजानां हिताकांक्षिः आसीत् । स एव प्रजाः पितासदृशपालयन् अन्नवस्त्रादिकं ददौ । संस्कारवान् अयं राजा राजेन्द्रवर्मणः देशरक्षायैः सर्वदा चिन्तितः आसीत् एवं यथा प्रजानां प्राप्तिर्भविष्यति तद्वत् कार्यं कुर्वन्नासीत् । एवमेव सम्पूर्णं थाईदेशं राजा राजेन्द्रवर्मणः श्रेष्ठराजैव शशास । श्लोकस्यास्य पठनेन ज्ञायते यत् थाई कवयः कालिदासादीनां महाकविनां काव्यादिग्रन्थानां अनस्युततया पठननेन प्रचोदितारासन्, येन तेषां काव्यकलासु तेषां च्छाया परिलक्ष्यते । श्लोकोऽयं महाकविकालिदासस्य रघुवंशमहाकाव्यस्य प्रथमसर्गस्य चतुर्विंशति श्लोकस्य अनुकरणं करोति । यथा च

प्रजानां विनयाधानाद्रक्षणाद्भरदपि ।
स पिता पितरस्तासां केवलं जन्महेतवः ।। रघु.वं – १/२४

श्लोकेऽस्मिन् यथा राजादिलीपस्य स्वच्छशासनविषयक वर्णनामस्ति तथैव उदाहृते श्लोके राजा राजेन्द्रवर्मणस्य स्वच्छराज्यशासनविषये कविः वर्णयति । किं वहूना तदानितन राजानः शास्त्रज्ञः अर्थात् धर्मशास्त्रादिषु अत्यन्तं विचक्षणाः आसन् । राज्ये प्रजानां सुखाय विभिन्न प्रकल्पानां संयोजनं कुर्वन्ति स्म । राजानः अपि धर्ममूलककार्यादि स्वराज्ये चालयन् प्रजाः कथमनुशासितं भविष्यन्ति इति सर्वदा चिन्तयनन्नासन् । राजा दैनन्दिन्यां तत्सर्वं स्मृत्युपदेशं परिपाल्य प्रजानां कृते आदिशति स्म । स्मृतिशास्त्रदिषु वर्णित वर्णाश्रमं, अतिथिसत्कारं वा पूजनमित्यादि सम्यक्तया पालयन्नासन् । एतेषां नियमानां सर्वैः पालनीया इति अभिलक्ष्य राजा तेषां नियमानां टङ्कणं राज्ये विभिन्न शिलाखण्डेषु तथा प्रान्तेषु च पारिषदवर्गैः कुर्वन्ति स्म । दिङ्मात्रं यथा –

अतिथीनान् (नां) द्विजादीनां भूपालसुतमन्त्रीणाम् ।
बलाधिपानां शैवानां वैष्णावानान् (नां) तपस्विनाम् ।।
श्रेष्ठानां मनुजानाञ्च सामान्यानां प्रयत्नतः ।
यथाक्रमं विधातव्यं सर्व्वदा परिपूजनम् ।।
कल्पितं ये विलुम्पेयुर्लङ्घयेयुश्च शासनम् ।
ते यन्तु नरकं यावत् स्थितौ चन्द्रादिवाकरौ ।। फानियात् शिलालेखः - ४६-४८

अनेन ज्ञायते कवयः राजानोपि धर्मशास्त्रादिषु ग्रन्थादिषु प्रभाविताः आसन् । एव ञ्च फानोम् रङ्गशिलालेखे सौन्दर्यपटले राज्ञः जयवर्मणस्य रुपवर्णनां कुर्वन् कविः इत्थं भणति यत् -

रुधिररुचिलवञ्चन्द्रस्तदास्ये तदीये ।
सकलमलमपि अङ्घिद्वये भां विभर्त्ति ।।
यदि दिवि भुवि लोकानां मतो निष्कलङ्को ।
यदनुकरणभूतार्चामराणां नृबन्ध्या ।। फानोम् रङ्ग शिलालेखः - २०

श्लोकेऽस्मिन् प्रतिपादे पञ्चदशाक्षराणि भवन्ति, एवं प्रत्येकपादे नगण, नगण, मगण, यगण,यगणक्षराणि भवन्ति तथैव सप्तमे अष्टमे च विरामः भवति । एवमेव पूर्णलक्षणसंयुक्तश्लोकोऽयं मालिनीछन्दसि निबद्धः इति ज्ञायते ।

श्लोकेऽस्मिन् राजाजयवर्मणस्य सौन्दर्यं कविः इत्थं प्रतिपादयति यत्, उदीयमान वालचन्द्रैव अस्य राज्ञः मुखं नेत्रं च रक्तवर्णैव प्रतिभाति । समग्र कमलपुष्पाणि अस्य पादौ शोभाभिवर्द्धयन्ति । यदि लोके जनाः गगनविहारीचन्द्रस्य कलङ्कं दृष्ट्वापि तं निष्कलङ्कमिति उक्त्वा पूजयन्ति तथैव अयं निष्कलङ्कराजा जयवर्मणः प्रजाजनानां देवाग्रपूज्यः आसीत् ।

एवमेव अग्रे सौवीर्यपटले कविः तस्यैव राजा जयवर्मणस्य शौर्यवीर्यं प्रतिपादयितुं इत्थं प्रारम्भं करोति यत् –

नमशिवायास्तु शिवाय वो यश्शंके शशाङ्कानलसूर्यनेत्रः ।
उष्णत्वशीतत्वसमत्वमीप्सुस् स्वास्ये विभर्त्यद्भुतजह्नुजाताम् ।।
भुजद्वयन् निर्जितवैरिवृन्दान्,
दृष्टाद् धर्मगन् धृतवर्मयुक्तम् ।
यस्य स्म देहार्द्धगिरीन्ध्ररन्ध्र –
निर्यातभोगीन्द्रविभां विभर्त्ति ।।
फानोम् रङ्ग शिलालेखः – २१-२२

अनेन कविः राज्ञः शौर्यं वर्णयति । सः वदति राजाजयवर्मणः साक्षात् शिवस्वरूपमासीत् । यथा भगवान् शिवः दैत्यानां वा दुष्टानां कृते स्वरूद्ररूपं धरति तथैव अयं राजा जयवर्मणः शतृणां कालसदृशरासीत् । यथा सूर्यचन्द्राग्नैव त्रिनेत्रयुक्तः उष्णशैत्यसमत्वधारकः भगवान् श्रीशिवः जटायां प्रखरवेगरूपा गङ्गां धृत्वा दुष्टानां दलनं करोति तथैव अयं राजा जयवर्मणः स्वराज्यस्य रक्षायै तथा प्रजानां रक्षणभरणपोषणायच सर्वदा शतृणां कृते रुद्ररूपं धृत्वा स्व विराटवाहुवलेन राज्यं ररक्षः । एवमेव राज्ञः सूर्यवर्मणस्य वीरत्वं प्रतिपादयन् कवयः अर्थगाम्भीर्यपूर्णश्लोकाः व्यरचयन्नासन् ।

श्लोकोद्वयं तावत् उपजातिछन्दसां निबद्धा वर्तते । उपजातिछन्दसि एकस्मिन् पादे इन्द्रवज्रा वा इन्द्रवंशछन्दसः लक्षणं तथा अपरेस्मिन् पादे उपेन्द्रवज्रा वा वंशस्थछन्दसः लक्षणं भवति चेत् तदानिं उपजातिछन्दः भवति । अनेन क्रमेण श्लोकद्वयं तावत् उपजातिलक्षणे लक्षितं भवति ।

अनेन उदाहृतानां श्लोकानां परिशीलनेन थाईकविनां काव्यनिर्माणशैली तथा कविप्रतिभां ज्ञातुं शक्नुमः, परन्तु प्रबन्धविस्तरभयात् तत्सर्वं अत्र नालोच्यते । एवमेव सम्पूर्णे ग्रन्थे सङ्कलितानां शिलालेखानां परिष्करणेन तद्गत काव्यसौन्दर्यं काव्यतत्त्वं च परिष्कृतमवश्यं भविष्यतीति सूच्यग्रे सूचनामात्रं संसूच्य विरम्यते विस्तरात् इत्योम् ।

अनूशिलीतग्रन्था

1. Sanskrit Inscriptions of Thailand : prof. Satyavrat Shastri, vijaya books, New delhi, 2015
2. थाईदेशविलासम् – mel³eJe´leMeeðeer
3. छन्दोमञ्जरी – ie²eoemeë, ®eewKecyeeefJeĐeeYeJeve, JeejeCemeer, 2011
4. Sanskrit study and Indian Culture in Thailand : prof. Satyavrat Shastri, Parimal publication, New delhi, 1982
5. थाईदेशस्य इतिहासः संस्कृतिश्च – प्रो. राधावल्लभत्रिपाठि, प्रतिभा प्रकाशनम्, नई दिल्ली, २००५